

Elements of Text Coherence in *Manteq Al-Tayr* based on Halliday and Hasan's Opinions

Khadijeh Bahrami Rahnama ¹

1. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Yadegar-e-Imam Khomeini (RAH) Shahre Rey Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. E-mail: Bahramirahnama@iausr.ac.ir

---

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 05 January 2024

Received in revised form:
28 February 2024

Accepted: 05 March 2024

Keywords:

Halliday & Hasan,
Attar,
Manteq-al Tayr,
Grammatical coherence,
Lexical coherence.

ABSTRACT

The coherence model of Michael Halliday and Roqayeh Hasan is one of the scientific, efficient, and reliable methods to identify the level of textuality, coherence, and integrity of any text. Coherence is pointed out as the examination of relationships in syntactic structures and components of a text. Therefore, with the descriptive-analytical method, the current research is to investigate the issue of textual cohesion-related elements and semantic relations between clauses based on Halliday and Hasan's approach in the logic of *Manteq Al-Tayr* by Attar. He examined 3000 clauses in *Manteq Al-Tayr* from among different clauses. The results of the research indicate that in grammatical coherence, deletion has the highest frequency and replacement has the lowest frequency in *Manteq Al-Tayr*. The frequency of deletion is one of Attar's rhetorical features; it prevents the monotony of the text and the effort of the mind to find the deleted element and to strengthen the music. In the lexical cohesion, recurrence and repetition have the highest frequency and semantic inclusion has the lowest frequency in this system. Attar has been trying to emphasize and highlight the secondary purposes of his words by using repetition. In terms of lexical coherence, collocation has the highest frequency in *Manteq Al-Tayr*. In conjunctive coherence, augmentative conjunctions have a higher frequency than other components of conjunctive coherence, which, in addition to acting as the connection link between clauses, has united different discourses in the text. Therefore, all three grammatical, lexical, and linking coherences play a significant role in creating context, coherence, and integration in the *Manteq Al-Tayr*.

Cite this article: Bahrami Rahnama, Kh. (2024). Elements of Text Coherence in *Manteq Al-Tayr* based on Halliday and Hasan's Opinions. *Research of Literary Texts in Iraqi Career*, 5 (1), 17-43.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: <https://doi.org/10.22126/LTIP.2024.10117.1222>

Extended Abstract

Introduction:

Halliday's systematic role-oriented linguistics is an efficient method to explain the semantic relations used in a text; Every text is made up of different clauses and sentences, each of which contains certain meanings and relationships that play a significant role in creating a coherent whole. According to the order of the systematic role-oriented, Halliday considers 3 intellectual, interpersonal and textual trans-roles for language: the intellectual trans-role refers to the representation of the poet's or writer's experiences from the inner and outer world. In the interpersonal role, it is possible to obtain the attitude of the poet or writer and his particular worldviews in a text and show the degree of determination of the poet in expressing a proposition by means of grammar elements. In the textual role, existing chains and sequences are influential in the formation of discourse, and as the speech proceeds, this role organizes the flow of speech by creating and connecting. Transtextual role is divided into two parts "structural" and "non-structural"; The structural part includes the basic construction and knowledge of old and new clauses, and the non-structural part includes textual coherence elements. In addition to its mystical and didactic themes, Manteq al-Tayr is important in terms of form, structure, and stylistic characteristics. Therefore, in the present research, we are trying to investigate textual coherence factors in Manteq al-Tayr using Halliday and Hasan's model.

Materials and Methods:

In the current research, we are trying to analyze textual coherence elements based on Halliday and Hasan's approach in the Manteq-al Tayr Attar with a descriptive-analytical method and in a library style.

Results and Discussion:

Cohesion is one of the important categories in the transtextual role that Michael Halliday and Roqayeh Hasan put forward in the book. Cohesion in the English language, by means of which it is possible to combine and arrange textual elements and coherence addresses the whole text. Halliday divides cohesion into three categories: grammatical, lexical, and conjunctive habits, each of which plays an important role in creating textual cohesion and coherence. Grammatical coherence is formed from the logical connection between the tools and coherence chains used in the text. Grammatical coherence is divided into three parts comprising; reference, substitution, and ellipsis. Lexical cohesion includes repetition, synonymy, semantic contrast and semantic inclusion. Conjunctions play a significant role in the coherence of a text and are the factors of connecting different clauses, sentences, and phrases to each other. They are influential in the formation of logical connections in the text. Conjunctions are divided into four categories: additive, adversative, causative and temporal.

Conclusion:

By applying Michael Halliday's and Roqayah Hasan's coherence theory to *Manteq Al-Tayr*, the following results were obtained:

- All three grammatical, lexical, and conjunctive coherences have the ability to adapt to the *Manteq Al-Tayr*, by means of which it is possible to interpret the constructions of linguistic elements, determine the level of textuality, and find about the coherence of this system.

- In grammatical coherence, the three components of reference, ellipsis and substitution have led to the creation of semantic relations, continuity and interaction of the text with the audience. In grammatical coherence, deletion with 57% has the highest frequency and substitution has the lowest frequency with 13% in *Manteq Al-Tayr*. In the author of substitution, Attar has tried to modernize by substituting different words and take advantage of different linguistic possibilities and semantic expansion to convey different concepts to the audience. Attar has used this component more in praise of the Prophet of Islam and the rightful caliphs. Each of these praises has helped a lot to identify the existential dimensions of religious and mystical teachings and theological thoughts in the text. Among the rhetorical tools of this element, emphasis, commemoration, bowing, and highlighting can be mentioned. In-text reference is one of the effective factors in creating coherence in this work. Among the three types of intratextual reference, personal reference which is made by connected and disconnected personal pronouns in verbal chains, has a high frequency compared to indicative and comparative cohesion. Elimination is one of the aesthetic tools that has a significant effect on creating coherence in the *Manteq al-Tayr*. One of the characteristics of deletion in *Manteq Al-Tayris* "quickness" that the audience can reach the deleted element with a little precision.

- In lexical coherence-retrieval, repetition has the highest frequency with 67% and semantic inclusion has the lowest frequency with 3%. Repetition of word types is one of Attar's style characteristics in this poem. Repetition is not only a hindrance to eloquence, but it is considered as one of the aesthetic tools in this work. The abundant use of repetition has provided the ground for various interpretations in the poem. Attar's ultimate goal of repetition and its rhetorical purposes is to emphasize and highlight educational and moral concepts, because saying it once does not have much effect on the audience, but by repeating the same concept in different ways, it causes them to remember and remember what they have learned. It shows the word more effectively than before. In lexical coherence -recurrence, repetition, contrast, relationship between part and whole, synonymy and semantic inclusion have the highest and lowest frequency respectively in this work. In relational coherence, conjunctions play a significant role in the textual coherence of *Manteq al-Tayr*. These habits sometimes connect the elements in the sentence and sometimes connect the clauses. The frequency of increasing conjunctions in this work has led to marking, making new information about the clauses and highlighting the language in this work. Incremental conjunctions have the highest frequency with 62% and temporal conjunctions have the lowest frequency with 7% in *Manteq Al-Tayr*. Among the augmentative conjunctions, the conjunction "and" has had the greatest effect on the degree of coherence of the clauses and has caused the creation of different discourses and the connection of the clauses to each other.

عناصر انسجام‌ساز متنی در منطق‌الطیر، بر اساس آرای هلیدی و حسن

خدیجه بهرامی رهنما^۱

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد یادگار امام خمینی (ره) شهر ری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: Bahramirahnama@iausr.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نظریه انسجام مایکل هلیدی و رقیه حسن، یکی از روش‌های علمی، کارآمد و متقن در جهت شناسایی میزان متنیّت، انسجام و یکپارچگی هر متنی است. انسجام، بررسی روابط موجود در سازه‌های نحوی و اجزای تشکیل‌دهنده یک متن است. از این رو، با روش توصیفی-تحلیلی درصدد هستیم تا مسئله عناصر انسجام‌ساز متنی و روابط معنایی میان بندها را بر اساس رویکرد هلیدی و حسن در منطق‌الطیر عطار مورد بررسی قرار دهیم. از میان بندهای مختلف، به بررسی ۳۰۰۰ بند در منطق‌الطیر پرداخته‌ایم. نتایج تحقیق بیانگر آن است که در انسجام دستوری، حذف بیشترین بسامد و جای‌گزینی، کمترین بسامد را در منطق‌الطیر داشته است. فراوانی مؤلفه حذف، یکی از ویژگی‌های بلاغی عطار، در جهت جلوگیری از یک‌نواخت بودن متن، تلاش ذهن برای یافتن عنصر محدود و تقویت موسیقی به‌شمار رفته است. در انسجام واژگانی بازآیی، تکرار بیشترین بسامد و شمول معنایی، کمترین بسامد را در این منظومه دارا هستند. عطار با استفاده فراوان از مؤلفه تکرار درصدد تأکید و برجسته‌سازی اغراض ثانویه کلام خویش بوده است. در انسجام واژگانی-باهم‌آیی، باهم‌آیی متداعی، بیشترین بسامد را در این منظومه داراست. در انسجام پیوندی، ادات ربط افزایشی، بسامد بیشتری نسبت به دیگر مؤلفه‌های انسجام پیوندی دارد که این مؤلفه، علاوه بر آنکه حلقه اتصال میان بندهاست، گفتمان‌های مختلف را در متن به وجود آورده است؛ بنابراین هر سه انسجام دستوری، واژگانی و پیوندی نقش بسزایی در ایجاد متنیّت، انسجام و یکپارچگی در منطق‌الطیر دارند.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۱۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۲/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۱۵

واژه‌های کلیدی:

هلیدی و حسن،

عطار،

منطق‌الطیر،

انسجام دستوری،

انسجام واژگانی.

استناد: بهرامی رهنما، خدیجه (۱۴۰۳). عناصر انسجام‌ساز متنی در منطق‌الطیر، بر اساس آرای هلیدی و حسن. پژوهشنامه متون ادبی دوره

عراقی، ۵(۱)، ۱۷-۴۳.

ناشر: دانشگاه رازی

© نویسنده گان.

DOI: <https://doi.org/10.22126/LTIP.2024.10117.1222>

۱. پیشگفتار

در زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند هلیدی، زبان ابزاری جهت‌تعامل و ارتباط اجتماعی است که بر ذهن و افکار تأثیر می‌گذارد و موجب تولید نظام‌های معنایی متعدّد می‌گردد. زبان، «نهاد اجتماعی و بخشی از نظام اجتماعی است که به بررسی آن دسته از کنش‌های اجتماعی می‌پردازد که مبتنی بر انتقال معنا، به واسطه زبان هستند؛ معنایی که در جریان عمل اجتماعی مبادله می‌شود که از یک سو، مشتمل بر همه معنایی است که آن جامعه در دل خود پرورده است و می‌توانند مبادله شوند و از سویی دیگر، بر کنش متقابل موجود در هر موقعیت مشخص استوار است» (مهاجر و نبوی، ۱۳۹۳: ۱۷)؛ بنابراین «زبان نه تنها وسیله‌ای برای ارتباط، بلکه برای تفکر و در نتیجه دریچه‌ای برای راه بردن به جنبه‌هایی از ویژگی‌های ذاتی ذهن آدمی است. پس زبان‌شناسی، مطالعه علمی زبان برای فهم ویژگی‌های ذهن انسان است» (چامسکی، ۱۳۸۷: ۹۴).

زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند هلیدی، روشی کارآمد، برای تبیین روابط معنایی به کاررفته در یک متن است؛ هر متنی، متشکل از بندها و جمله‌های مختلف است که هر یک متضمن معنا و روابط معنایی هستند که در به وجود آوردن کلیتی منسجم نقش بسزایی دارند. در این رویکرد، زبان‌شناس می‌کوشد، «از سطح جمله و مطالعات نحوی فراتر رود و به مفهوم متن، شکل‌گیری زبان متن، بافت متن و عوامل داخل شده در آن پردازد» (سجودی، ۱۳۹۰: ۹۶). در دستور نظام‌مند هلیدی، «زبان ابزاری برای انتقال معنا و برقراری ارتباط میان افراد یک جامعه است و در نتیجه، زبان، نهادی اجتماعی و بخشی از نظام اجتماعی است» (مهاجر و نبوی، ۱۳۹۳: ۱۶). دستور نقش‌گرای نظام‌مند هلیدی، دستوری متن‌محور است که ۴ نقش اساسی در متبر عهده دارد: ۱. نقش بنیاد است ۲. نقش‌های زبانی در جهت ساخت معنی هستند ۳. معانی زبان، تحت تأثیر بافت فرهنگی و اجتماعی هستند ۴. زبان، فرایندی نشانه‌شناختی است» (Egins, 2004: 3).

هلیدی در دستور نقش‌گرای نظام‌مند، ۳ فرانقش اندیشگانی، بینافردی و متنی را برای زبان در نظر می‌گیرد؛ فرانقش اندیشگانی، به بازنمایی تجربه‌های شاعر یا نویسنده از جهان درون و بیرون اشاره دارد. فرانقش بینافردی، بیانگر طرز بینش، نگرش و قضاوت شاعر یا نویسنده از آن متن در ساختار وجهی است و «میزان قاطعیت‌گوینده را در بیان یک گزاره، به وسیله عناصر دستوری نشان می‌دهد» (فتوحی، ۱۳۹۵: ۲۸۵). فرانقش متنی، ارتباط‌دهنده و حد واسط دو فرانقش اندیشگانی و بینافردی است.

این فرانش اهمیت بسیاری نسبت به دو فرانش اندیشگانی و بینافردی دارد؛ چراکه «نویسنده در تفسیر تجربه و به اجرا گذاشتن روابط بینافردی کوشش بسیار می‌کند» (ساسانی، ۱۳۸۹: ۴۹).

فرانش متنی به دو بخش «ساختاری» و «غیرساختاری» تقسیم می‌گردد؛ بخش ساختاری، شامل ساخت مبتدایی و اطلاع‌کهنه و نو بندهاست و بخش غیر ساختاری، شامل عناصر انسجام‌ساز متنی است. منظور از انسجام، «مجموعه پیوندها و روابطی است که میان اجزای سازنده متن وجود دارد؛ این پیوندها و روابط، متن را از جمله‌های گسیخته که تصادفی در کنار هم قرار گرفته‌اند، متمایز و آن را به کلیتی یکپارچه و منسجم تبدیل می‌کند» (لفظی‌پور ساعدی، ۱۳۷۱: ۱۱۰).

منطق‌الطیر، اثر شاعر-عارف نامی قرن ۶ ه. ق. فریدالدین عطار نیشابوری است. این منظومه، علاوه بر مضامین عرفانی و تعلیمی آن، از لحاظ فرم و ساختار و مشخصه‌های سبکی حائز اهمیت است. از این رو، در تحقیق حاضر درصدد هستیم تا با استفاده از الگوی هلیدی و حسن، به بررسی عوامل انسجام‌ساز متنی در منطق‌الطیر پردازیم. به کارگیری عناصر انسجام‌ساز متنی، منجر به کشف و شناسایی ارتباط دوسویه زنجیره‌های نحوی زبان و ارتباط معنایی میان اجزای سازنده این منظومه شده است.

۱-۱. سوال‌های تحقیق

- با توجه به نظریه مایکل هلیدی و رقیه حسن، عطار از چه عناصری برای انسجام متنی منطق‌الطیر استفاده کرده است؟

- مهم‌ترین مشخصه سبکی عطار، در هر یک از انواع انسجام متنی در منطق‌الطیر چیست؟

۲-۱. فرضیه‌های تحقیق

- با توجه به نظریه هلیدی و حسن، عطار از ۳ انسجام دستوری، واژگانی و پیوندی در جهت انسجام متنی منطق‌الطیر استفاده کرده است.

- در انسجام دستوری، حذف، در انسجام واژگانی، تکرار و در انسجام پیوندی، ادات ربط افزایشی از بسامد فراوانی برخوردار هستند که هر یک از آن‌ها را می‌توان مهم‌ترین مشخصه سبکی عطار در منطق‌الطیر به‌شمار آورد. هر سه مؤلفه حذف، تکرار و ادات ربط افزایشی، پیوندی ناگسستگی میان کلمه‌ها و معانی در منطق‌الطیر ایجاد کرده‌اند و نقش مهمی در انسجام و پیوستگی متنی این منظومه دارند.

۳-۱. پیشینه تحقیق

مقاله‌های بسیاری در این زمینه به رشته تحریر درآمده است که از میان آن‌ها می‌توان به مقاله‌های زیر اشاره کرد:

قوامی، بدریه و لیدا آذرینوا (۱۳۹۲) «تحلیل انسجام و هماهنگی انسجامی در شعری کوتاه از شاملو». نتایج تحقیق بیانگر آن است که انسجام دستوری، بیش از انسجام واژگانی در این شعر به کار رفته است. در انسجام واژگانی، بسامد تکرار، بیش از ترادف و شمول معنایی بوده و انسجام میان زنجیره‌ها برقرار است و هیچ شکافی دیده نمی‌شود.

امیری خراسانی، احمد حلیمه علی‌نژاد (۱۳۹۴) «بررسی عناصر انسجام‌ساز متنی در *نقشه‌المصدر*، بر اساس نظریه هلیدی و حسن». نتایج پژوهش حاکی از آن است که عناصر انسجامی در متون ادبی و داستانی، کاربرد بیشتری دارند تا متون تاریخی و تعلیمی. رابطه موسیقایی موجود میان اجزای کلام، موجب تداوم متن، جذب مخاطب و تأثیر کلام بر او گشته است. موسیقی کلام در *نقشه‌المصدر*، حتی برای مخاطب غیرفارسی زبان هم اثرگذار بوده است و القای معنی می‌کند.

مبارک، وحید (۱۳۹۹) «بافت موقعیتی و تحلیل روابط انسجامی متن در گزارش *تذکره‌الاولیای عطار* از ابوحامز مکی، براساس نظریه هلیدی». یافته‌های تحقیق بیانگر آن است که متن *تذکره‌الاولیا*، بافتار روایی استواری ندارد، ولی از گونه‌های انسجام، انسجام معنایی بیشتر از همه و سپس انسجام نحوی و آوایی در آن مشاهده می‌شود. انسجام منطقی نیز به دلیل نقد کرامات عارفان و خوارق عادت، کمتر در آن وجود دارد. بافت موقعیت در معانی منطقی، بر اساس ذهنیت فرا واقعیت‌گرای مشایخ و مریدان و در روابط بینامتنی با پیوستگی این متن به قرآن مجید و آثار عارفان و در روابط بینافردی بر اساس رابطه اطاعت و تسلیم پی‌ریزی شده است.

ملایی، نرگس و همکاران (۱۴۰۰) «بررسی تطبیقی عوامل انسجام در ترجمه داستان ادبی *برف‌های کلیمانجارو*، بر اساس رویکرد انسجام متن». نتایج تحقیق نشان از آن دارد که نحوه معادل‌سازی واژگان و عناصر انسجام در ترجمه و بازآفرینی متن اصلی نقش بسزایی دارند و بیشترین بسامد وقوع در متن اصلی، به مؤلفه‌های ارجاع اشاری و شخصی اختصاص دارد و در ترجمه عناصر ارجاع شخصی و پس از آن، پیوند افزایشی از بسامد وقوع بالایی در متن برخوردار هستند.

رضایی، بهر علی و مصطفوی‌نیا، سیدمحمد رضی (۱۴۰۱) «بررسی تطبیقی انسجام دستوری و غیردستوری تکنیک‌های اقناع حقانیت امام علی (ع) در شعر سید حمیری و ناصر خسرو». نتایج تحقیق بیانگر آن است که انسجام واژگانی، در شعر هر دو شاعر بسامد بالایی دارد و ارتباط سببی نسبت به

سایر مؤلفه‌های انسجام پیوندی، نقش پررنگ‌تری در شکل‌دهی تکنیک‌های اقناع به خود اختصاص داده و انسجام دستوری، کمتر در شگردهای اقناع توسط دو شاعر به کار گرفته شده است. با بررسی‌های به‌عمل‌آمده، موضوعی منطبق با تحقیق حاضر یافت نشده است.

۱-۴. روش تحقیق

در تحقیق حاضر، درصدد هستیم تا با روش توصیفی-تحلیلی و به شیوه کتابخانه‌ای، عناصر انسجام‌ساز متنی را بر اساس رویکرد هلیدی و حسندر منطق‌الطیر عطار مورد تحلیل قرار دهیم. بیکره تحقیق، شامل ۳۰۰۰ بند است که به‌صورت تصادفی از منطق‌الطیر، به تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی از انتشارات سخن انتخاب شده است.

۱-۵. مبانی نظری تحقیق

فرانقش متنی، سومین لایه معنایی در یک بند است و «بدون ایجاد هیچ تغییری یا کم و زیاد کردن چیزی در بند، ابزارهایی را فراهم می‌کند تا از طریق آن‌ها، اجزای تشکیل‌دهنده بند به شیوه‌های مختلف سازمان‌دهی شود، به گونه‌ای که درنهایت منجر به خلق معانی جدید شود» (Eggins, 2004: 298-299). این لایه معنایی، نقش بسزایی در سازماندهی پیام‌های یک متن دارد و تفسیرگر ساخت مبتدایی بندها، ساخت اطلاعی و انسجام متنی است.

انسجام (Cohesion) یکی از مقوله‌های مهم در فرانقش متنی است که مایکل هلیدی و رقیه حسن، آن را در کتاب انسجام در زبان انگلیسی (Cohesion in English) مطرح کرده‌اند که از رهگذر آن می‌توان به نحوه ترکیب و آرایش عناصر متنی و پیوستگی در کلیت یک متن دست یافت. انسجام «مجموعه‌ای از منابع زبان‌شناختی است که هر زبانی (به‌عنوان بخشی از فرانقش متنی) در اختیار دارد و از آن برای پیوند یک بخش از متن، به بخش دیگر استفاده می‌کند» (هلیدی و حسن، ۱۳۹۳: ۱۲۶). «درک معنی واحدهای واژگانی درون هر جمله، به دیگر واحدهای درون آن جمله وابسته است. در چنین شرایطی، انسجام ملاکی است که سبب می‌گردد، بتوانیم رابطه‌ای میان واحدهای واژگانی درون یک متن را دریابیم؛ بنابراین اگر ما بتوانیم، واحدهای درون یک متن را از طریق یکدیگر تعبیر کنیم، آن متن از انسجام برخوردار خواهد بود» (صفوی، ۱۳۹۱: ۳۰۹).

انسجام، حلقه اتصال عناصر به‌کاررفته در بندهاست که سبب می‌شود، زنجیره‌ای از کلمه‌ها در ترکیب و پیوند با یکدیگر، انسجام متنی را به وجود آورند. انسجام، «به مناسبات معنایی‌ای اشاره دارد

که میان عناصر یک متن وجود دارند و به کلام یکپارچگی و وحدت می‌بخشند و آن را، همچون متن از مجموعه‌ای از جمله‌های جداگانه و نامربوط متمایز می‌سازند و کلیتی کارکردی به سخن می‌بخشند و عمل معنادار متن در بافت موقعیت را امکان‌پذیر می‌کنند. از سوی دیگر این مناسبات، تعبیر برخی از عناصر متن را فراهم می‌کنند» (مهاجر و نبوی، ۱۳۹۳: ۶۰). «انسجام متنی، آن روابط معنایی را شامل می‌شود که با آن‌ها، هر قطعه‌ای از گفتار یا نوشتار می‌تواند، به‌عنوان انجام وظیفه و عناصری از یک جمله را به عناصر جمله‌های قبلی مرتبط کند و این ارتباط، از طریق روابط معنایی حاصل می‌گردد» (لطفی‌پور ساعدی، ۱۳۸۵: ۱۱۰).

۱-۵-۱. انواع انسجام

۱-۱-۵-۱. انسجام دستوری

انسجام دستوری، از ارتباط منطقی میان ابزارها و زنجیره‌های انسجامی که در متن به کار رفته‌اند، شکل یافته است. در روساخت متن، عناصر زبانی در لایه واژ دستوری (Lexico grammatical Stratum) وجود دارد که از طریق آن‌ها، تبادل معنا در بافت متن آسان‌تر صورت می‌گیرد و به‌فهم و در کمخاطب از متن نیز کمک بسیاری می‌کند. ابزارهای دستوری، شامل ارجاع (Reference)، جای‌گزینی (substitution) و حذف (ellipsis) است.

۱-۱-۵-۲. انسجام واژگانی

انسجام واژگانی به مجموعه روابطی در متن اطلاق می‌گردد که سبب ارتباط منطقی میان کلمه‌ها و عبارت‌ها می‌شود. «واژه‌ها، به‌عنوان مهم‌ترین ابزار انتقال اندیشه و زبان شاعر و نویسنده نقش بسزایی در انسجام و پیوستگی مطالب یک متن ایفا می‌کند؛ به گونه‌ای که نحوه کاربرد واژگان در یک متن، نوع متن و سبک صاحب اثر را آشکار می‌کند. به بیان روشن‌تر، معنا از طریق واژگان منتقل می‌شود؛ بنابراین واژه‌ها، به تنهایی دارای معنا نیستند. معنای یک واژه به‌صورت ساده یا مرکب، با معنای واژه‌های زبان در ارتباط است. وظیفه عمده معناسازی واژگانی، روشن و مشخص کردن این روابط معنایی است. این ارتباط معنایی میان واژگان یک متن، «انسجام واژگانی» نامیده می‌شود. هر چه این ارتباط قوی‌تر باشد و واژه‌های یک متن از لحاظ معنایی پربارتر باشد، متن منسجم‌تر می‌شود» (عباسی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۹۱). انسجام واژگانی به دو دسته «بازآیی» و «باهم‌آیی» تقسیم می‌شود؛ بازآیی، شامل تکرار، هم‌معنایی، تضاد معنایی و شمول معنایی و باهم‌آیی شامل باهم‌آیی هم‌نشینی و متداعی است.

۱-۵-۳. انسجام پیوندی

ادات ربط، نقش بسزایی در انسجام یک متن دارد و عامل اتصال بندها، جمله‌ها و عبارات‌های مختلف به یکدیگر است و در شکل‌گیری ارتباط منطقی در متن تأثیرگذار هستند. ادات ربط، به ۴ دسته افزایشی، تقابلی، علی و زمانی تقسیم می‌شوند.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. انسجام دستوری

۲-۱-۱. ارجاع

ارجاع، از مهم‌ترین ابزارهای انسجام‌ساز متنی است که نقش بسزایی در پیوند میان عناصر یک متن دارد و از گسست میان گفتمان‌های یک متن جلوگیری می‌کند. در ارجاع «گوینده یا نویسنده، با به‌کارگیری صورت‌های زبانی، شنونده یا خواننده را قادر می‌سازد تا پدیده‌ای را بشناسد. این صورت‌های زبانی، صورت‌های ارجاعی نامیده می‌شوند» (Yule, 2000: 17). در یک متن، میان ارجاع و مرجع آن، یک رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد که سبب برجسته‌سازی مرجع و به‌وجود آمدن ترکیب‌های متنی متعدد می‌شود. استفاده از ارجاع در بافت متن، سبب «صرفه‌جویی زبان می‌شود، زیرا واحدهای ارجاعی، عناصر مرجع را کمتر می‌کند و مانع کاربرد دوباره آن می‌شوند» (نظری، ۱۳۸۹: ۹۵). ارجاع‌ها، در انتقال گزاره‌هایی از پیام متنی مؤثر قلمداد شده‌اند و جهت‌گیری پیام را به سوی مخاطب نشان می‌دهند؛ هنگامی که هدف از پیام، برجسته‌سازی، تأکید، جلب مشارکت مخاطب و دیگر اغراض کلامی باشد، نقش ارجاعی زبان تحقق یافته است.

ارجاع به دو دسته «درون‌متنی» و «برون‌متنی» (هلیدی و حسن، ۱۳۹۳: ۱۷۴-۱۷۳) تقسیم می‌شود که در زیر به بررسی هر یک از آن‌ها در منطق‌الطیر پرداخته‌ایم.

۲-۱-۱-۲. ارجاع برون‌متنی (Exophora Situational)

در ارجاع برون‌متنی، مرجع ارجاع در متن وجود ندارد و ارجاع، به وسیله عناصری صورت می‌گیرد که در خارج از بافت متن قرار دارد.

عطار در بیت زیر، با استفاده از ارجاع برون‌متنی، گفتمان‌های موجود در کلام خود را با استفاده از موضوع و مدل‌های مختلف سازمان‌دهی کرده است تا در جریان گفت‌وگو، «انسان» را که از اهمیت

موضوعی برخوردار است، برجسته کند؛ بنابراین مرجع ضمیر تو که به انسان اشاره دارد، در خارج از متن قرار دارد.

تو، درو گم شو، حلولی این بود هرچه این نبود، فضولی این بود

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۹: ۱۳۹)

۲-۱-۱-۲. ارجاع درون‌متنی

ارجاع درون‌متنی، به ارجاعی گفته می‌شود که طی آن «یک عنصر متن با ارجاع به عنصر متنی دیگری تعبیر می‌گردد و با توجه به اینکه مرجع پیش از عنصر ارجاع‌دهنده بیاید و یا پس از آن، به دو بخش ارجاع «پیش‌رو» (cataphora) و «پس‌رو» (anaphora) تقسیم می‌شوند» (مهاجر و نبوی، ۱۳۹۳: ۶۲).

۲-۱-۱-۲. ارجاع پیش‌رو

ارجاع پیش‌رو که «در آن عنصر ارجاع‌دهنده، پیش از مرجع خود قرار می‌گیرد» (همان: ۶۲). در این نوع ارجاع، تمامی ضمیرها، قبل از مرجع در متن قرار گرفته‌اند. مانند ضمیر او در مصرع نخستین که قبل از مرجع که سیمرخ باشد، قرار گرفته است.

نام او، سیمرخ سلطان طیور او به ما نزدیک و ما زو دور دور

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۹: ۷۱۴)

در بیت زیر نیز تو، ضمیر و قبل از مرجع یعنی «بوالهوس» در متن ذکر شده است.

تو مگر دیوانه‌ای ای بوالهوس کس به هیچی کی دهد چیزی به کس؟

(همان: ۱۸۷۴)

۲-۱-۱-۲. ارجاع پس‌رو

در این گونه ارجاع‌ها، مرجع، قبل از ضمیر قرار می‌گیرد. در بیت‌های زیر، مرجع ضمیر قبل از ضمیر بیان شده است که هدف عطار از به‌کاربردن این گونه ارجاع‌ها، برجسته‌سازی مرجع ضمیر بوده است تا توجه مخاطب را بیش از پیش به آن‌ها جلب سازد.

پاک‌رایی بود بر راه صواب یک شبی محمود را دید او به خواب

(همان: ۹۳۲)

پیش جمع آمد همای سایه‌بخش خسروان را ظلّ او سرمایه‌بخش

(همان: ۹۱۶)

هلیدی و حسن، ارجاع درون‌متنی را به ۳ دسته «شخصی، اشاری و مقایسه‌ای» (مهاجر و نبوی، ۱۳۹۳: ۶۲-۶۳) تقسیم کرده‌اند که در زیر به بررسی هریک از آن‌ها پرداخته‌ایم.

۲-۱-۱-۲. ارجاع شخصی

ضمیرها، نقش مهمی را در انسجام متنی ایفا می‌کنند و هیچ متنی را نمی‌توان از ضمیرها خالی دانست. ضمیرها، زمینه‌ساز ایجاد توالی میان گفتمان‌های موجود و حلقه اتصال جمله‌های پس و پیش در متن هستند. منظور از ارجاع شخصی، همان ضمیرهای شخصی متصل و منفصل، ضمیر ملکی، ضمیر مشترک، ضمیر فاعلی و ضمیر مفعولی است.

عطار در منطق‌الطیر از ضمیرها در جهت انسجام متنی سود جسته است؛ چراکه ضمیرها، موجب اتصال جمله‌های قبل و بعد از خود شده‌اند. در بیت زیر، مرجع ضمیر متصل شخصی «ش» در فراقش، به حضرت یوسف (ع) بازمی‌گردد.

چون جدا افتاد یوسف از پدر گشت یعقوب از فراقش بی‌بصر
(عطار نیشابوری، ۱۳۸۹: ۱۰۴۷)

یکی از ویژگی‌های سبکی عطار در منطق‌الطیر آن است که برای اشیاء، جسم بی‌جان و حیوان از ضمیرهای شخصی‌ای که مختص انسان است، استفاده می‌کند. مانند ضمیر او که ضمیر سوم شخص غایب است و عطار آن را برای چرخ به کار برده است؛ بنابراین مرجع ضمیر او به چرخ در مصرع اول بازمی‌گردد.

چرخ می‌خواهد که این سر پی برد او به سرگردانی این سر کی برد؟
(همان: ۱۶۲)

۲-۱-۱-۲. ارجاع اشاری

ضمیرهای اشاره‌ای «این» و «آن» در ارجاع و معرفه‌سازی نقش مهمی دارند و معانی گوناگونی را در متن ایجاد و نیز به درک بهتر اغراض ثانویه کلام کمک بسیاری می‌کنند. در بیت زیر، مرجع ضمیر اشاره‌ای آنبه او که اشاره به پیامبر اکرم (ص) دارد، بازمی‌گردد.

چون طفیل نور او آمد امم سوی کل مبعوث از آن شد لاجرم
(همان: ۲۹۹)

در شاهد مثال زیر، آنچه متشکل از «ضمیر اشاره‌ای آن + ضمیر پرسشی چه» است که مرجع آن، به او در مصراع دوم بازمی‌گردد.

آنچه اول شد پدید از غیبِ غیب
بود نور پاک او بی‌هیچ ریب
(همان: ۲۸۲)

۲-۱-۱-۱-۲. ارجاع مقایسه‌ای

منظور از ارجاع مقایسه‌ای، مقایسه میان چند چیز است؛ «ارجاع مقایسه‌ای، ارجاع غیرمستقیمی به یکسانی یا شباهت عوامل ارجاعی است. این ارجاع شامل صفت‌ها، قیده‌های تفضیلی و اشاره‌ای است» (غلام‌حسین‌زاده و نوروزی، ۱۳۸۸: ۹۴). در ارجاع مقایسه‌ای با توجه به بافت کلام، گوینده به مقایسه کلمه‌هایی که در طول یکدیگر قرار دارند، می‌پردازد. مقایسه میان دو یا چند عنصر درون‌متنی، سبب برجسته‌سازی و جای‌گیرشدن عناصر در ذهن مخاطب می‌گردد و به‌وسیله آن می‌توان به طرز بینش و نگرش خاص شاعر پی برد.

در بیت زیر، شاعر با استفاده از صفت تفضیلی «مست‌تر»، به مقایسه دو شخص با یکدیگر پرداخته است.

بودی تو مست‌تر از من بسی   لیک آن مستی نمی‌بیند کسی
(عطار نیشابوری، ۱۳۸۹: ۳۰۶۵)

در بیت زیر، شاعر جان سپردن از عشق معشوق را، بهتر از صد سال زندگانی دانسته است.

مردن از عشق رخ آن دلنواز   بهتر از صد زندگانی دراز
(همان: ۱۱۱۰)

۲-۱-۲. حذف

منظور از این نوع انسجام، حذف بخشی از متن در قیاس با جمله‌های پیشین است. وجود قرینه عناصر قبلی در حذف، امری ضروری است تا مخاطب دچار سردرگمی نشود. در حذف بی‌قرینه نیز، دلالت به کمک قراین حالی و مقالی از یکدیگر بازشناخته می‌شوند.

در منطق‌الطیر، «حذف»، یکی از مؤلفه‌های انسجام‌ساز متنی به‌شمار رفته است که هدف عطار از کاربست آن، جلوگیری از اطناب بوده است. در بیت زیر، فعل «آمدند»، از جمله اول، مصراع دوم

حذف شده است، یعنی «جمله هم‌درد آمدند». حذف این فعل، به دلیل وجود قرینه و با توجه به بافت جمله صورت گرفته و سبب ایجاز در متن شده است.

زین سخن یک‌سر به ره باز آمدند جمله هم‌درد و هم‌آواز آمدند

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۹: ۱۱۶۶)

یکی از کارکردهای حذف در منطق‌الطیر، «مشارکت دادن مخاطب در پیام‌های مختلف» است؛ عطار در بیت زیر با حذف فعل «می‌خواه»، درصدد ایجاد نقش انگیزشی یا ترغیبی است و از مخاطب درمی‌خواهد که علاوه بر لطف، «کرم جاوید را، فقط از خداوند بخواهد».

گفت: ای غافل! مشو نومید ازو لطف می‌خواه و کرم جاوید ازو

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۹: ۱۸۳۳)

یکی دیگر از کارکردهای حذف در این منظومه به «تفکر و تأمل واداشتن مخاطب» است تا ذهن او را به جست‌وجوی عنصر محذوف برانگیزاند که این عامل، موجب لذت شعری و تلاش برای دریافت معنی جدید در متن می‌شود. زبان ابزار مهمی در جهت به‌تصویر کشیدن ذهن و محتویات آن است. «هرگاه زبان به‌عنوان وسیله‌ای برای تفکر و همچنین بیان تلاش ذهنی انسان به کار گرفته شود، ابزار بیان فکر و یا تکیه‌گاه اندیشه محسوب می‌شود» (باقری، ۱۳۷۳: ۱۰۴).

در بیت زیر، عطار با حذف فعل «بود» از مصراع اول مخاطب را برمی‌انگیزد تا در محمل تأمل و ژرف‌اندیشی، سایه سیمرغ را که در قاف حقیقت سکنی دارد، کشف کند تا به مبدأ حقیقی دست یابد. درحقیقت، عطار با حذف فعل «بود» و با قراردادن «چل مرغ» و «سی مرغ» درصدد بوده است تا مخاطب به شناسایی مجهول‌ها نایل شود.

گر همه چل مرغ و گر سی مرغ بود هرچه دیدی، سایه سیمرغ بود

(همان: ۱۱۲۶)

۲-۱-۳. جای‌گزینی

جای‌گزینی، به عملکرد عناصر متن اشاره دارد که در آن، «واژه‌هایی که بر روی محور هم‌نشینی، کنار هم‌قرار می‌گیرند، بر معنی یکدیگر تأثیر می‌گذارند و همین تأثیر متقابل می‌تواند، سبب انتقال معنی واژه‌ها به هم و حذف برخی از واژه‌ها شود. در چنین شرایطی، این امکان وجود دارد که مفهوم واژه غیر محذوف، تنها از طریق بافت موقعیتی قابل درک گردد» (صفوی، ۱۳۹۹: ۱۶۹).

عطار با استفاده از امکانات زبانی مختلف و با جای‌گزین کردن کلمه‌های متفاوت درصدد بوده است تا خوانش جدیدی از متن را بر مخاطب ارائه کند و با برجسته‌سازی کلمه‌ها، به تبیین و غنای آموزه‌های عرفانی پردازد. عطار در *منطق‌الطیر*، با هنرمندی تمام، از مؤلفه جای‌گزینی سودجسته و از آن به‌عنوان یکی از ابزارهای انسجام متنی استفاده کرده است. در بیت‌های زیر، دانای راه، جای‌گزین هدهد و جاسوس راه، جای‌گزین ابلیس شده است.

پیش <u>هدهد</u> آمدند از خود شده	جمله طالب گشته و بخرد شده
پس بدو گفتند: <u>ای دانای راه</u>	بی‌ادب نتوان شدن در پیش شاه
	(همان: ۱۴۴۵-۱۶۴۴)
چون نبود <u>ابلیس</u> را سر بر زمین	سر بدید او، زانکه بود او در کمین
حق تعالی گفتش: <u>ای جاسوس راه</u>	تو به سر دزدیدنی این جایگاه
	(همان: ۳۲۸۱-۳۲۸۰)

عطار با استفاده از جای‌گزینی، درصدد برجسته‌سازی دیگر اغراض کلامی از جمله مدح، ستایش، مفاخره، تعظیم، بزرگداشت و... است؛ از این رو در آغاز نعت‌ها از جمله در نعت رسول اکرم (ص)، حضرت علی (ع)، ابوبکر، عمر و عثمان که به دور از هر گونه اغراقی هستند، از مؤلفه جای‌گزینی استفاده کرده است و با جای‌گزین کردن پی‌درپی لقب‌ها و صفات‌های مختص هر یک از ایشان، به توسعه معنایی متن کمک بسیاری کرده است و به‌وسیله آن نیز می‌توان به مشرب فکری، فلسفی و جهان‌بینی شاعر پی برد. در بیت‌های زیر «خواجه دنیا و دین»، «گنج وفا»، «صدر و بدر هر دو عالم»، «آفتاب شرع»، «دریای یقین»، «نور عالم»، «رحمه للعالمین»، «خواجه کونین»، «سلطان همه»، «آفتاب جان» و «ایمان همه» تمامی واژه‌ها، جای‌گزین کلمه مصطفی (ص) شده است.

خواجه دنیا و دین، گنج وفا	صدر و بدر هر دو عالم مصطفی
آفتاب شرع و دریای یقین	نور عالم، رحمه للعالمین...
خواجه کونین و سلطان همه	آفتاب جان و ایمان همه
	(عطار نیشابوری، ۱۳۸۹: ۲۶۷-۲۶۵)

در بیت‌های زیر، «یوسف ثانی»، «بحر تقوی و حیا» و «کان وفا» جای‌گزین کلمه «عثمان» شده است.

رفعتی کان عرصه کونین یافت	از امیرالمومنین عثمان گرفت...
یوسف ثانی، به قول مصطفی	بحر تقوی و حیا، کان وفا

(همان: ۴۵۷-۴۵۵)

عطار علی‌رغم آن‌که سنی مذهب است، به مدح و ستایش حضرت علی (ع) در کنار دیگر خلفای راشدین پرداخته است که مهم‌ترین جهت‌مندی پیام آن را می‌توان، زدودن غبار اختلاف میان مذاهب اسلامی به‌شمار آورد. در بیت زیر، «جفت بتول»، «خواجۀ معصوم» و «داماد رسول(ص)»، جای‌گزین مرتضای مجتبی شده است.

مرتضای مجتبی، جفت بتول   خواجۀ معصوم، داماد رسول

(همان: ۴۶۸)

۲-۲. انسجام واژگانی

۲-۲-۱. بازآیی

۲-۲-۱-۱. شمول معنایی

شمول معنایی به رابطه‌ای گفته می‌شود که «میان یک طبقه عام با زیرمجموعه‌اش برقرار می‌شود. «واحدی که به طبقه عام اشاره دارد، «شمول» و واحدهای زیر طبقه، «زیرشمول» نامیده می‌شوند. اگر حیوان را نمونه‌ای شامل به حساب بیاوریم، زیرشمول‌های آن گربه، سگ، خرس و... هستند» (هلیدی و حسن، ۱۳۹۳: ۱۸۱). «چنانچه مفهومی بتواند، یک یا چند مفهوم دیگر را شامل شود در چنین شرایطی، رابطه شمول معنایی (hyponymy) مطرح خواهد بود که رابطه میان یک مفهوم و مفهوم‌های تحت شمول آن است. به‌عنوان مثال، واژه گل، مفهوم واژه‌های لاله، سنبل، میخک و... را دربرمی‌گیرد یا پرنده که مفهوم گنجشک، کبوتر، عقاب و... را شامل می‌شود» (صفوی، ۱۳۹۹: ۱۰۰-۹۹).

در بیت زیر، دریا، شامل و قطره، زیرشمول است.

قطره‌ای است، این جمله از دریای بود   بود فرزند نبود آمد چه سود؟

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۹: ۳۶۴۴)

در بیت‌های زیر «آسمان»، شامل است و «هفت انجم» و «نُه طارم» زیر شمول هستند.

آسمان چون خیمه‌ای برپای کرد   بی‌ستون کرد و زمینش جای کرد

کرد در شش روز هفت انجم پدید   وز دو حرف آورد، نُه طارم پدید

(همان: ۵-۶)

۲-۲-۱-۲. تکرار

تکرار، یکی از ابزارهای انسجام‌ساز متنی است که سبب پیوستگی عناصر داخلی در متن می‌شود. تکرار یعنی، «از سرگیری عنصری که یک بار در متن پسین آمده است» (البرزی، ۱۳۸۶: ۱۵۵). تکرار که طی آن، «عناصری از جمله‌های قبلی متن، در جمله‌های بعدی تکرار شود. مؤلفه تکرار به صورت‌های گوناگونی انجام می‌گیرد؛ از قبیل تکرار عین کلمه قبل، تکرار کلمه‌ای که به نحوی (هم‌معنایی، شمول معنایی و...) با کلمه قبلی ارتباط دارد و یا کاربرد یک کلمه عمومی برای اشاره به مفهوم کلمه قبلی است» (آفاگل‌زاده، ۱۳۹۴: ۱۰۸).

تکرار، ابزاری بلاغی است که عطار در جهت تقویت موسیقی درونی شعر و موثرتر نشان‌دادن آهنگ کلام از آن استفاده کرده است. مؤلفه تکرار در ایجاد «تأکید و برجسته‌سازی» متن کمک بسیاری کرده است. درحقیقت، مخاطب با درنگ و تأمل بر تکرارهای به کاررفته در *منطق‌الطیر* می‌تواند، به طرز نگرش عطار و اندیشه‌های عرفانی به کاررفته در *منطق‌الطیر* پی ببرد. به بیان روشن‌تر، «صورت و حالت فیزیکی واژه‌ها، تصویری از معنای آن‌هاست. این شعر، نوعی نقاشی است که در آن، شاعر تصویری از معنا را ترسیم می‌کند» (علوی‌مقدم، ۱۳۷۷: ۹۹).

عطار در *منطق‌الطیر*، بر لزوم «تعلیم و تربیت» تأکید فراوان دارد و برای آنکه مفاهیم والای عرفانی در مخاطب تأثیر دوچندان بگذارد، از تکرار سود می‌جوید تا آموزه‌هایش را نهادینه سازد. از آنجاکه نفس سرکش انسان، از پند و اندرز گریزان است، عطار با آگاهی بر این مسئله، از تکرار استفاده می‌کند تا سخنانش موثرتر واقع شوند. تکرار در این منظومه به شکل‌های مختلف اعم از تکرار اسم، فعل، صفت، قید و ضمیر به کار رفته است.

در شاهدمثال زیر، عطار با ۳ مرتبه تکرار کلمه «فنا» و موکد ساختن آن، به بقای بالله اشاره کرده است؛ چراکه عارف تا به مقام فقر و فنا نایل نشود، به بقای بالله دست نمی‌یابد؛ بنابراین تکرار، «بهترین وسیله‌ای است که عقیده یا فکری را به کسی القا می‌کند» (علی‌پور، ۱۳۷۸: ۸۹).

هر که او رفت از میان اینک فنا چون فنا گشت، از فنا اینک بقا

(همان: ۳۹۹۹)

یکی از کارکردهای تکرار در این منظومه، «افزایش موسیقی درونی شعر» است که عطار این عامل را با استفاده از آرایه «ردالعجز علی الصدر» در بیت زیر به وجود آورده است. مانند:

جان، نهان در جسم و تو در جان نهان ای نهان اندر نهان ای جان جان

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۹: ۷۱)

در بیت زیر، کلمه «ذره» و فعل «بود» هر یک ۳ مرتبه به کار رفته است.

ذره تا ذره بود ذره بود هر که گوید نیست، او غره بود

(همان: ۲۴۶۴)

یکی دیگر از کارکردهای تکرار در این منظومه، تأکید و برجسته‌سازی کلمه است که عطار گاه با استفاده از تکرار «دو صفت» یا «دو اسم» در کنار یکدیگر یا «دو کلمه به فاصله‌ای اندک از یکدیگر»، از آن سود جسته است که این عامل، نقش بسزایی در جهت ایجاد نظام موسیقایی در این منظومه دارد. مانند:

مدّتی سی سال بودی مرد مرد این چرا کردی و هرگز این که کرد؟

(همان: ۳۷۰۹)

علم، من زو به بدانم نیک نیک او، خدا را به ز من داند ولیک

(همان: ۲۶۷۹)

او نزد تیغت چو اول داد مهل تو اگر تیغش زنی، جهل است جهل

(همان: ۲۷۰۹)

۲-۱-۳. هم‌معنایی

هم‌معنایی، یکی دیگر از مؤلفه‌های انسجام‌ساز واژگانی است که در آن، «دو یا چند کلمه، با معنایی بسیار مرتبط، هم‌معنا نامیده می‌شوند که در اکثر موارد و نه همیشه در جمله می‌تواند، جای‌گزین یکدیگر شوند» (Yule, 2010: 117). «هم‌معنایی، به معنی یکسانی معنی است. بسیاری از مجموعه‌ها و واژه‌ها از یک معنی خاص و واحدی برخوردارند؛ آن‌ها یا هم‌معنی هستند و یا در هم‌معنایی با یکدیگر قرار گرفته‌اند» (پالمر، ۱۳۶۶: ۱۰۵).

در منطق‌الطیر، هم‌معنایی یکی از ابزارهای انسجام‌ساز متنی به‌شمار رفته است که سبب ایجاد پیوستگی و انسجام میان روابط معنایی در متن شده است. در شاهد مثال‌های زیر، «عجب و غرور»، «نفیر و خروش»، «عشوه و تلیس» و «فردوس و جنان» با یکدیگر مترادف معنایی دارند.

تا تو در عجب و غروری مانده‌ای از حقیقت دور دوری مانده‌ای

(همان: ۲۹۴۵)

از نفیر او همه پزندگان وز خروش او همه درندگان

(همان: ۲۳۴۷)

عشوّه ابلیس از تلیس توست در تو یک یک آرزو، ابلیس توست
(همان: ۲۰۴۳)

کای همه فارغ ز فردوس و جنان هر چه گفتید آن چنان است، آن چنان
(همان: ۳۲۳۰)

۲-۲-۱-۴. تضاد معنایی

این مؤلفه، زمانی به کار گرفته می‌شود که در آن واژه‌ها، در تقابل معنایی با یکدیگر قرار گرفته باشند. این تقابل معنایی، بیانگر نوعی پیوند و انسجام میان واژه‌هاست که هلیدی و حسن بر آن تأکید دارند. در *منطق الطیر*، تضاد در انسجام و ارتباطدهی میان عناصری که روی زنجیره گفتار کنار هم قرار گرفته‌اند، تأثیرگذار بوده است. اغلب تضادهای به کاررفته در این منظومه با «حرف عطف واو» به یکدیگر متصل شده‌اند.

گفت: هر چیزی که هست آن در جهان خوب و زشت و آشکارا و نهان

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۹: ۳۱۳۵)

جزء و کل برهان ذات پاک اوست عرش و فرش اقطاع مشتی خاک اوست
(همان: ۲۲۷۶)

۲-۲-۱-۵. رابطه جزء و کل

رابطه جزء و کل، به رابطه‌ای گفته می‌شود که به بررسی جزئی از یک کل می‌پردازد. در بیت‌های زیر «افلاک و انجم»، جزئی از آسمان، «برگ»، جزئی از یک درخت، «منقار»، بخشی از اجزای صورت سیمرخ و «سر»، جزئی از بدن است.

گر بریخت افلاک و انجم لخت لخت در جهان کم گیر پرگی از درخت

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۹: ۳۶۲۰)

قرب صد سوراخ در منقار اوست نیست جفتش، طاق بودن کار اوست

(همان: ۲۳۳۶)

گفت: آخر گلخنی امشب ز من عذر خواهد من سروش برّم ز تن

(همان: ۲۸۷۸)

۲-۲-۲. باهم آیی (collocation)

باهم‌آیی، توالی واحدهای واژگانی و قرار گرفتن دو یا چند واژه بر روی زنجیره کلام است که منجر به ایجاد انسجام متنی می‌گردد. باهم‌آیی «برای نخستین بار از سوی پورتسیگ (Portzig) با عنوان «بررسی هم‌زمانی در قالب نظریه حوزه‌های معنایی» معرفی شده است... به اعتقاد وی، رابطه‌ای تنگاتنگ میان وقوع واژه‌ها در سطح جمله وجود دارد که می‌تواند «باهم‌آیی» نامیده شود» (صفوی، ۱۳۸۲: ۱-۲).

۱-۲-۲-۲. باهم‌آیی متداعی

باهم‌آیی واژه‌ها، «برحسب ویژگی‌ای که آن‌ها را در یک حوزه معنایی قرار می‌دهد، باهم‌آیی متداعی نامیده می‌شود. در این خصوص می‌توان ماه، ستاره، خورشید یا سیب، پرتقال، خیار و... را بر حسب حوزه معنایی اجرام آسمانی یا میوه‌ها و... در باهم‌آیی متداعی با یکدیگر دانست. کاربرد واژه‌هایی را که در باهم‌آیی متداعی با یکدیگرند، در میان آرایه‌های ادبی، «مراعات‌النظیر» می‌نامند» (صفوی، ۱۳۹۹: ۱۹۸).

آسمان پر انجم آراسته هر یکی کار دگر را خاسته

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۹: ۱۶۳۰)

نرگس مستش ز مژگان خار را در ره افکندی بسی هشیار را

(همان: ۳۸۴۵)

آن‌که گاهی خشت و گاهی گل کشید این همه سختی نه بر باطل کشید

(همان: ۵۱۶)

چند گویم چون دگر گفتم نماند گر گلی از شاخ می‌رفتم نماند

(همان: ۲۱۶)

۲-۲-۲-۲. باهم‌آیی هم‌نشینی

منظور از باهم‌آیی هم‌نشینی، قرار گرفتن برخی از واژه‌ها، در کنار یکدیگر است که منجر به تشکیل یک ترکیب قوی میان واژه‌ها می‌شود. «وقوع واژه‌هایی با ویژگی‌های بنیادین مشترک، بر روی محور هم‌نشینی، به نوعی باهم‌آیی منجر می‌شود که آن را باهم‌آیی هم‌نشینی می‌نامیم. در این گونه از باهم‌آیی، فعلی یا صفتی بر روی محور هم‌نشینی در کنار اسمی ظاهر می‌شود که برای اهل زبان، از پیش تعیین شده است. برای نمونه، آنچه می‌تواند گاز بگیرد یا گاز بزند، دندان است و آنچه می‌تواند

لیس بزند، زبان است. در چنین شرایطی، لیسیدن و زبان، مکیدن و لب در باهم آبی هم‌نشینی با یکدیگرند» (صفوی، ۱۳۹۹: ۱۹۸-۱۹۷).

باهم آبی واژه‌ها، منجر به ایجاد روابط معین نحوی، زایایی و خلاقیت زبانی و یکپارچه‌سازی معنایی در متن می‌شود. «در میان تمامی عواملی که معنا را به وجود می‌آورند، هم‌نشینی، قابل درک‌ترین واقعیت زبانی است... آنچه در هم‌نشینی به آن پرداخته می‌شود، این است که چگونه واژه‌ها باهم می‌آیند، یعنی کدام واژه‌ها می‌توانند با ساختاری دیگر اجزای کلام همراه شوند؟ دانستن این که کدام واژه‌ها باهم می‌آیند، بخش مهمی از درک معنای هر متن و نیز ترجمه آن را تشکیل می‌دهد» (Baker, 1997: 46-47).

دیده باشی کان حکیم بی‌خرد	تخته خاک آورد در پیش خود
پس کند، آن تخته پر نقش و نگار	ثابت و سیاره آرد آشکار
هم فلک آرد پدید و هم زمین	که بر آن حکمی کند گاهی برین
هم نجوم و هم بروج آرد پدید	هم افول و هم عروج آرد پدید
هم نحوست هم سعادت برکشد	خانه موت و ولادت برکشد
چون حساب نحس کرد و بعد از آن	گوشه آن تخته گیرد بعد از آن

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۹: ۳۶۶۷-۳۶۶۲)

در تمامی بیت‌های بالا واژه‌هایی چون «تخته خاک»، ثابت و سیاره، فلک، زمین، نجوم، بروج، افول، عروج، نحوست، سعادت، خانه موت و ولادت و حساب نحس» همگی متعلق به «علم تنجیم یا پیش‌گویی از حوادث آینده» است که در کنار هم قرار گرفتن آنها باعث به‌وجود آمدن باهم آبی هم‌نشینی شده است.

در پشیمانی فرو شد پادشاه	دیده پر خون کرد و سر پر خاک راه
جامه نیلی کرد و در بر خود بیست	در میان خون و خاکستر نشست
نه طعامی خورد از آن پس نه شراب	در رمید از چشم خون افشانش خواب

(همان: ۴۴۱۷-۴۴۱۵)

در بیت‌های بالا، «دیده پر خون کردن، سر پر خاک کردن، جامه نیلی کردن، بستن در بر خود و در میان خون و خاکستر نشستن»، اشاره به «سوگواری پادشاه» دارد.

چون دمی در گل دمد آدم کند   وز کف و دودی همه عالم کند

(همان: ۲۸)

در شاهدمثال بالا، «آفریدن انسان از گل» و «از کف و دود، عالم ساختن»، همگی به یک حوزه معنایی یعنی «خلقت و آفرینش جهان و موجودات آن» تعلق دارد.

۲-۳. انسجام پیوندی

ادات ربط در شکل‌گیری انواع روابط معنایی نقش بسزایی در یک متن دارند و با ایجاد جمله‌های متوالی و پیوند با یکدیگر موجب انسجام متنی می‌گردند. «ادات ربط، معانی جزئی متن را با پیوستن به یکدیگر، به یک معنای کلی تبدیل می‌کنند تا پیوستگی معنایی متن صورت گیرد. نویسنده با به‌کاربردن هر یک از این ادات، نگرش خود را منعکس و سعی می‌کند تا اطلاعات خود را هدف‌مند ارایه دهد» (نظری، ۱۳۸۹: ۸۴). هلیدی و حسن، انسجام پیوندی را به ۴ دسته «افزایشی، تقابلی، علی و زمانی» (زند و کیلی و امرایی، ۱۳۹۶: ۱۰) تقسیم کرده‌اند که در زیر به بررسی هر یک از آن‌ها پرداخته‌ایم.

۲-۳-۱. ادات ربط افزایشی (additive)

برخی از ادات ربط، سبب افزایش مفهوم در جمله می‌شوند. ادات ربط، به استقلال جمله‌ها هیچ آسیبی وارد نمی‌کند و سبب می‌شود تا جمله‌های مختلفی، در پی جمله اول ایجاد شوند. ادات ربط در منطق‌الطیر، علاوه بر آنکه حلقه اتصال بندها هستند، بخش دیگر متن را تفسیر و تأویل می‌کنند؛ این ادات، سبب بازتولید خوشه‌های معنایی مختلف در یک متن و جمله‌واره‌های پایه و پیرو متعددی شده‌اند. در شاهد مثال زیر، «یا ... یا» که یکی از حروف ربط هم‌پایگی و در ابتدای هر دو مصراع قرار گرفته است، موجب افزایش تعداد جمله‌ها در این اثر شده و حرف عطف «واو» نیز، در اتصال جمله‌ها و ایجاد انسجام نقش بسزایی داشته است.

یا چو عثمان پر حیا و حلم باش   یا چو حیدر بحر جود و علم باش

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۹: ۶۰۹)

ادات ربط افزایشی، گاه مثبت است، مانند «و» یا گاه منفی است، مانند «هیچ یک»، «نه این» و «نه آن».

صد هزاران سر چو گوی آن‌جا بود   های های و های و هوی آن‌جا بود

(همان: ۷۲۷)

نه قرارش بود، بی‌او یک نفس   نه زمانی صبر بودش زین هوس

(همان: ۴۳۴۸)

استفاده از برخی از ادات ربط کهن مانند «مه ... مه»، منجر به برجسته‌سازی زبانی، تأکید و تشخیص سبکی عطار از دیگر شاعران شده است.

هست صد گنجش بها در انجمن مه تو و مه ریسمانت! ای پیرزن!

(همان: ۲۶۲۷)

با بررسی‌های به عمل آمده، حرف ربط مزدوج یا گسسته ربطی که دارای مفهوم تساوی هستند، مانند خواه-خواه، چه-چه، یا-یا، هم-هم، نه-نه، گه ... گه ... در منطق الطیر به کار رفته‌اند که این حروف ربط هم‌پایه‌ساز، رابطه هم‌سانی را در میان کلمه‌ها، جمله‌ها یا گروه‌ها ایجاد کرده است.

هم ز خجالت جامه بر تن چاک کرد هم به دست عجز بر سر خاک کرد

(همان: ۱۵۲۹)

یک نفس بی‌او برآوردن خطاست چه به کژ زو بازمانی چه به راست

(همان: ۲۹۸۵)

گه نهد بر فرق نرگس تاج زر گه کند در تاجش از شبنم گهر

(همان: ۳۹)

۲-۳-۲. ادات ربط تقابلی (adversative)

ادات ربط تقابلی، «نشانه‌هایی هستند که رابطه تقابلی میان بندها را رمزگذاری می‌کند و مبین رد انتظارها و مفروض‌های قبلی هستند. ادات ربط تقابلی به طور ذاتی، اطلاعات قبلی موجود در متن را نشان می‌دهند و دو رویداد را بر اساس موضوع مشترک به هم ربط می‌دهند. این ادات با برجسته کردن رویداد بند دوم، آن را در تضاد با بند اول و اطلاعات قبلی قرار می‌دهند» (نغزگوی کهن، ۱۳۹۲: ۲۵۰).

تو چنان دانی که این آسان بود بلک کمتر چیز ترک جان بود

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۹: ۲۱۵)

لیکن از راه مثال اصحابنا شرح جستند از بقا بعد الفنا

(همان: ۴۳۰۲)

لیک صبرم هست تا طاس فلک جمله در رویت بگوید یک به یک

(همان: ۲۷۲۵)

۲-۳-۳. ادات ربط علی

این نوع از ادات، بیانگر روابط علی و معلولی در یک متن هستند و علت رویدادها را تبیین می‌کنند.

چون شما سیمرخ حیران مانده‌اید بی‌دل و بی‌صبر و بی‌جان مانده‌اید

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۹: ۴۲۸۳)

گر پیرد جز به بینش کی بود در درون آفرینش کی بود

(همان: ۲۶۵۶)

چون همه خلق جهان را دیده‌ام در که پیوندم که بس ببریده‌ام

(همان: ۲۸۳۵)

۲-۳-۴. ادات ربط زمانی (temporal)

این ادات، نشانگر رویدادهای زمانی در متن هستند.

چون درآمد شب برون شد شهریار کرد از اغیار خالی زیر دار

(عطار نیشابوری، ۱۳۸۹: ۴۴۱۷)

خواجه گفتش: ای غلام کار کن چو شب برخیزی مرا بیدار کن

(همان: ۳۲۱۴)

«چون» و «چو» در بیت‌های بالا کارکرد زمانی دارند و به معنی «وقتی که یا هنگامی که» هستند.

۳. نتیجه‌گیری

با کاربست نظریه انسجام مایکل هلیدی و رقیه حسن بر منطق‌الطیر، نتایج زیر به دست آمد:

- هر ۳ انسجام دستوری، واژگانی و پیوندی قابلیت انطباق بر منطق‌الطیر را دارند و به وسیله آن می‌توان به تفسیر ساخت‌های عناصر زبانی، تعیین میزان متنیّت و انسجام این منظومه پرداخت.

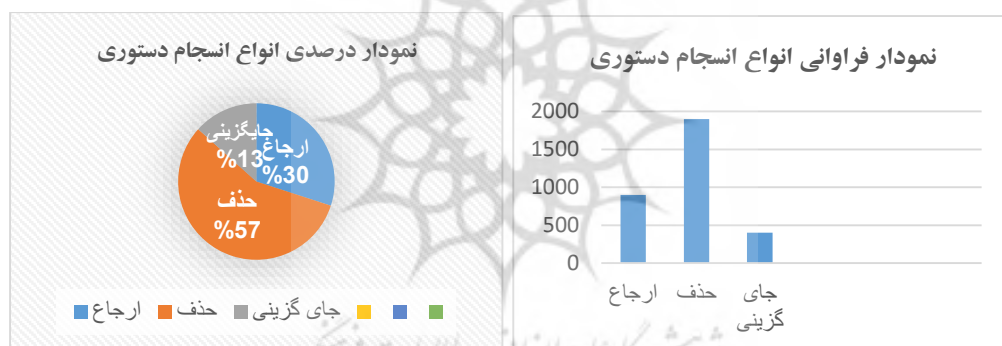
- در انسجام دستوری، ۳ مؤلفه ارجاع، حذف و جای‌گزینی منجر به ایجاد روابط معنایی، پیوستگی و تعامل متن با مخاطب شده است. در انسجام دستوری، حذف با ۵۷٪ بیشترین بسامد و جای‌گزینی با ۱۳٪ کمترین بسامد را در منطق‌الطیر دارند. در مؤلفه جای‌گزینی، عطار با جای‌گزین کردن کلمه‌های مختلف به نوگرایی و بهره‌جستن از امکانات مختلف زبانی و توسعه معنایی برای انتقال مفاهیم مختلف به مخاطب پرداخته است. عطار از این مؤلفه در نعت و منقبت پیامبر اکرم (ص) و خلفای راشدین بیشتر استفاده کرده است؛ هر یک از این نعت‌ها، کمک بسیاری به شناسایی ابعاد وجودی هر یک از ایشان،

آموزه‌های دینی و عرفانی و اندیشه‌های کلامی در متن کرده است. از ابزارهای بلاغی این مؤلفه می‌توان به تأکید، بزرگداشت، تعظیم و برجسته‌سازی اشاره کرد.

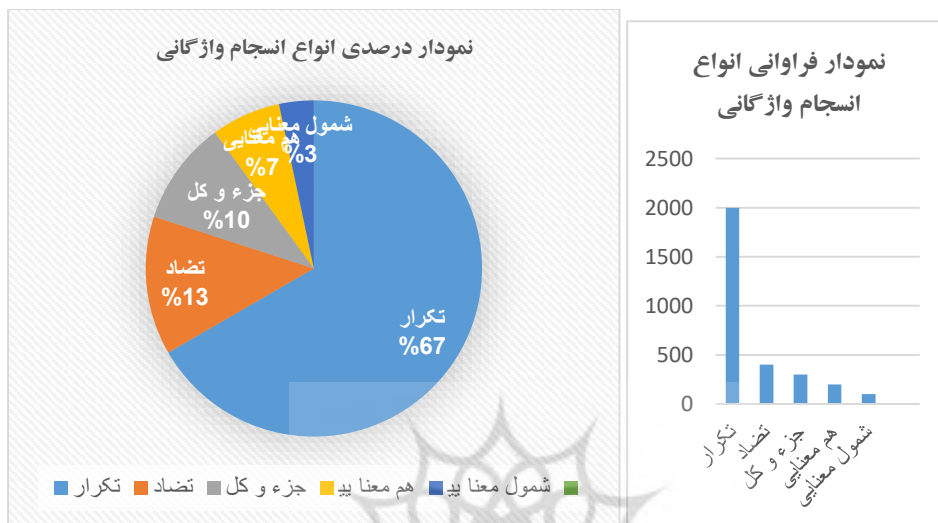
ارجاع درون‌متنی، از عوامل مؤثر در ایجاد انسجام در این اثر به‌شمار رفته است. از میان سه گانه‌های ارجاع درون‌متنی، ارجاع شخصی که به وسیله ضمیرهای شخصی متصل و منفصل در زنجیره‌های کلامی صورت گرفته است، بسامد فراوانی نسبت به دو انسجام اشاری و مقایسه‌ای دارد.

مؤلفه حذف، یکی از ابزارهای زیبایی‌شناسی است که تأثیر بسزایی در ایجاد انسجام در منطق‌الطیر دارد. یکی از ویژگی‌های حذف در این منظومه، «زودیاب بودن» است که مخاطب با کمی دقت، می‌تواند به عنصر حذف شده دست یابد. از دیگر کارکردهای بلاغی حذف می‌توان به ایجاز، تأکید، مشارکت مخاطب در پیام‌های مختلف و به تفکر و تأمل وادار ساختن و درگیر ساختن ذهن برای یافتن عنصر محذوف اشاره کرد.

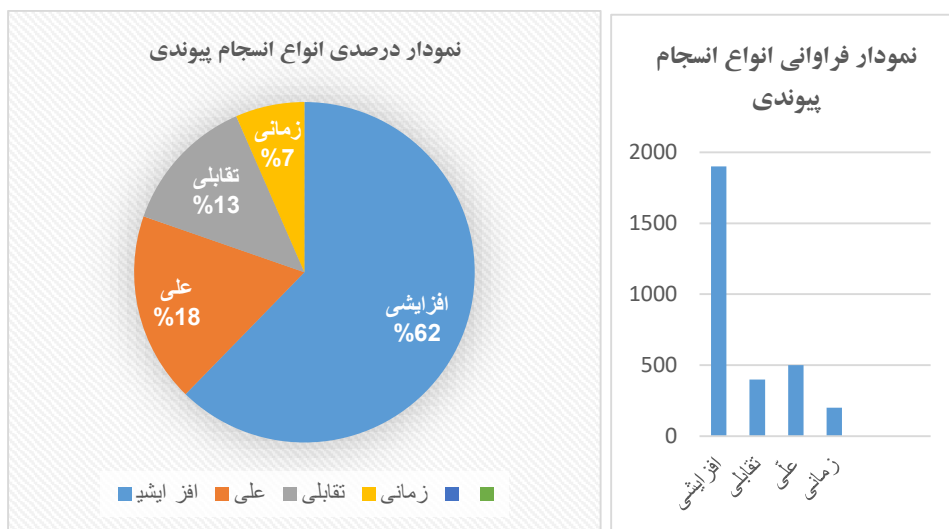

- در انسجام واژگانی-بازآیی، تکرار با ۶۷٪ بیشترین بسامد و شمول معنایی با ۳٪ کمترین بسامد را داشته است. تکرار اقسام کلمه، یکی از مشخصه‌های سبکی عطار در این منظومه به‌شمار رفته است. مؤلفه تکرار، نه تنها محل فصاحت نیست، بلکه یکی از ابزارهای زیبایی‌شناسی در این منظومه به‌شمار می‌رود. استفاده فراوان از تکرار، زمینه تأویل و تفسیرهای گوناگون را در شعر فراهم ساخته است. هدف غایی عطار از تکرار و اغراض بلاغی آن، تأکید و برجسته‌سازی مفاهیم تربیتی و اخلاقی است؛ چراکه یک بار گفتن، تأثیر چندانی بر مخاطب نمی‌گذارد، اما با تکرار یک مفهوم به شیوه‌های گوناگون، سبب به‌خاطر سپردن و یادآوری آموخته‌ها می‌شود و کلام را موثرتر از پیش نشان می‌دهد.

در انسجام واژگانی-بازآیی، تکرار، تضاد، رابطه جزء و کل، هم‌معنایی و شمول‌معنایی به ترتیب بیشترین و کمترین بسامد را در این منظومه دارند.

- در انسجام پیوندی، ادات ربط نقش بسزایی در انسجام متنی منطق‌الطیر دارند؛ این ادات گاه عناصر درون جمله را به یکدیگر متصل می‌سازند و گاه بندها را به یکدیگر پیوند می‌دهند. فراوانی ادات ربط افزایشی در این اثر، منجر به نشاننداری، ساخت اطلاع جدید بندها و برجسته‌سازی زبانی در این اثر شده است. ادات ربط افزایشی با ۶۲٪ بیشترین بسامد و ادات ربط زمانی با ۷٪ کمترین بسامد را در منطق‌الطیر دارند. از میان ادات ربط افزایشی، حرف ربط «واو» بیشترین تأثیر را در میزان انسجام بندها داشته و موجب ایجاد گفتمان‌های مختلف و اتصال بندها به یکدیگر شده است.

منابع

- آقاگل زاده، فردوس (۱۳۹۴)، تحلیل گفتمان انتقادی. تهران: علمی و فرهنگی.
- البرزی، پرویز (۱۳۸۶)، مبانی زبان‌شناسی متن. تهران: امیرکبیر.
- امیری خراسانی، احمد و علی نژاد، حلیمه (۱۳۹۴)، «بررسی عناصر انسجام متنی در نقشه‌المصدر، بر اساس نظریه هلیدی و حسن». متن پژوهی ادبی، س ۱۹، ش ۶۳، ۳۱-۷.
- باقری، مه‌ری (۱۳۷۳)، مقدمات زبان‌شناسی. تهران: پیام نور.
- پالمر، فرانک. ر (۱۳۶۶)، نگاهی تازه به معنی‌شناسی. ترجمه کوروش صفوی، تهران: مرکز.
- چامسکی، نوام (۱۳۸۷)، زبان و ذهن. ترجمه کوروش صفوی، تهران: هرمس.
- رضایی، بهر علی و سیدمحمد رضی مصطفوی‌نیا (۱۴۰۱)، «بررسی تطبیقی انسجام دستوری و غیر دستوری تکنیک‌های اقناع حقانیت امام علی (ع) در شعر سید حمیری و ناصر خسرو». پژوهش‌های دستوری و بلاغی، ش ۴۲. ۲۴۰-۲۲۲.
- زند و کیلی، محمدتقی و محمدحسن امرایی (۱۳۹۶)، «ارزیابی مقایسه‌ای ابزارهای انسجام در سوره طارق و ترجمه آن از محمد مهدی فولادوند: از دیدگاه نظریه هلیدی و حسن». مطالعات ترجمه قرآن و حدیث، ش ۷، ۳۶-۱.
- ساسانی، فرهاد (۱۳۸۹)، معناکاوی و به سوی نشانه‌شناسی اجتماعی. تهران: علم.
- سجودی، فرزانه (۱۳۹۰)، نشانه‌شناسی کاربردی. تهران: علم.
- صفوی، کوروش (۱۳۸۲)، «پژوهشی درباره باهم‌آیی واژگانی در زبان فارسی». متن پژوهی ادبی، ش ۱۸، ۱۳-۱.

- صفوی، کوروش (۱۳۹۱)، آشنایی با زبان فارسی در مطالعات ادب فارسی. تهران: علمی.
- صفوی، کوروش (۱۳۹۹)، درآمدی بر معنی‌شناسی. تهران: سوره مهر.
- عباسی، محمود و همکاران (۱۳۹۵)، «انسجام واژگانی در متن سور رئالیستی بوف کور، بر پایه نظریه هلیدی و حسن». جستارهای زبانی، ش ۶ (پیاپی ۳۴)، صص ۳۰۸-۲۸۳.
- عطار نیشابوری، فریدالدین (۱۳۸۹)، منطق‌الطیر. مقدمه، تصحیح و تعلیقات محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران: سخن.
- علوی مقدم، مهیار (۱۳۷۷)، نظریه‌های نقد ادبی معاصر. صورت‌گرایی و ساختارگرایی، تهران: سمت.
- علی‌پور، مصطفی (۱۳۷۸) ساختار زبان شعر امروز، تهران: فردوس.
- غلام‌حسین زاده، غلام‌حسین و حامد نوروزی (۱۳۸۸)، «نقش ارجاع مقایسه‌ای در انسجام شعر عروضی فارسی». پژوهش‌های ادبی، س ۶، ش ۲۵، ۹۱-۱۱۴.
- فتوحی، محمود (۱۳۹۵)، سبک‌شناسی نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها، تهران: سخن.
- قوامی، بدریه و آذر نوا، لیدا (۱۳۹۲)، «تحلیل انسجام و هماهنگی انسجامی در شعری کوتاه از شاملو». زبان و ادب فارسی، س ۵، ش ۱۵، ۷۱-۸۴.
- لطفی‌پور ساعدی، کاظم (۱۳۷۱)، «درآمدی به سخن کاوی». زبان‌شناسی، ش ۱ (پیاپی ۱۷)، ۳۹-۹.
- لطفی‌پور ساعدی، کاظم (۱۳۸۵)، درآمدی بر اصول و روش ترجمه. تهران: نشر دانشگاهی.
- مبارک، وحید (۱۳۹۹)، «بافت موقعیتی و تحلیل روابط انسجامی متن در گزارش تلکرت‌الاولی‌ای عطار از ابوحازم مکی بر اساس نظریه هلیدی». پژوهشنامه متون ادبی دوره عراقی، س ۱، ش ۴، ۴۹-۶۳.
- ملایی، نرگس و همکاران (۱۴۰۰)، «بررسی تطبیقی عوامل انسجام در ترجمه داستان ادبی برف‌های کلیمانجارو، بر اساس رویکرد انسجام متن». زبان و زبان‌شناسی، ش ۱۰، ۲۷۰-۲۴۷.
- مهاجر، مهران و محمد نبوی (۱۳۹۳)، به سوی زبان‌شناسی شعر، تهران: آگه.
- نظری، علی‌رضا (۱۳۸۹)، «کارکرد عوامل انسجام متن در خطبه‌های نهج‌البلاغه، بر اساس الگوی نقش‌گرایی هلیدی». رساله دکتری تخصصی، استادان راهنما: خلیل پروینی و فردوس آقاگل‌زاده، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- نغزگوی کهن، مهرداد (۱۳۹۲)، «بررسی کلمه‌های ربط تقابلی فارسی و چگونگی تکوین آن‌ها». جستارهای زبانی، ش ۴ (پیاپی ۱۶)، ۲۶۵-۲۴۵.
- هلیدی، مایکل و رقیه حسن (۱۳۹۳)، زبان، بافت و متن. ترجمه محسن نوبخت، تهران: سپاه‌رود.

References

- Abbasi, M., Oveysi, A., Savab, F. (2016). "An investigation of lexical coherence in the surrealist text of Buf-e Kor, based on the theory of Halliday & Hasan", Jostarhaye

- Zabani, 6(34), 283-308. (In Persian) <http://lrr.modares.ac.ir/article-14-6190-fa.html>.
- Alavi Moqadam, M. (1998). *Theories of contemporary literary criticism, formalism and structuralism*, Tehran: Samt Publications. (In Persian).
- Alborzi, Parviz. (2007). *Fundamentals of text linguistics*. Tehran: Amirkabir Publications. (In Persian).
- Amiriye Khorasani, A., Alinejad, H. (2015). "Examining the elements of textual coherence in Naftha al-Masdoor, based on the theory by Halliday and Hasan", *Matn Pajohi-e Adabi*. 19(63), 7-31. (In Persian). <https://dorl.net/dor/20.1001.1.22517138.1394.19.63.1.3>.
- Aqagolzadeh, F. (2015). *Critical discourse analysis*, Tehran: Elmi va Farhangi. (In Persian).
- Attar Neyshaburi, F. (2010). *Manteq Al-Tayr*. Introduction, proofreading and notes by Mohammadreza Shafi'i Kodkani. Tehran: Sokhan Publications. (In Persian).
- Baker, M. (1997) *In Other Words: A Course Book on Translation*. London: Routledge Publications.
- Baqeri, M. (1994) *Fundamentals of Linguistics*, Tehran: Payam-e Nour Publications. (In Persian).
- Chosky, N. (2008). *Language and Mind*, Translated by; Korush-e Safavi, Tehran: Hermes Publications. (In Persian).
- Eggs, S. (2004) *An Introduction to Systemic Functional Linguistics*. New York: Continuum.
- Fotouhi, M. (2011). *Stylology of theories, approaches and methods*. Tehran: Sokhan Publications. (In Persian).
- Gholam Hossein Zadeh, Gh. H & Norouzi, H. (2009). "The role of comparative reference in the coherence of Persian prose poetry", *Pajouhesh-haye Adabi*, Vol. 25, 91-114. <http://lire.modares.ac.ir/article-41-37660-fa.html>.
- Lotfi Pour, K. (1992). "An introduction to speech analysis", *Linguistics*, 1(17), 9-39. (In Persian).
- Lotfi Pour, K. (2006). *An introduction to the principles and methods of translation*, Tehran: Nashr-e Daneshgahi Publications. (In Persian)
- Mobarak, V. (2020) "The situational context and the analysis of the text's cohesive relationships in the report of Attar's Tazkira Al-Awliya by Abu Hazem Makki based on Halliday's theory", *Pajouhesh Name-ye Motoun-e Araqi*, Vol. 4, 49-63. (In Persian).
- Mohajer, M & M. Nabavi. (2014). *Towards the linguistics of poetry*, Tehran: Agah Publications. (In Persian)
- Molaei, N & Veysi, Kh & Gorjian, B. (2021). "A comparative study of cohesion factors in the translation of the literary story The Snows of Kilimanjaro, based on the approach of text cohesion", *Language and Linguistics*, Vol.10, 247-270. (In Persian) <https://doi.org/10.30465/lsi.2022.8442>.
- Naghz Goye Kohan, M. (2013). "Examining Persian conjunctions and how they are formed", *Jostarhaye Zabani*, 4(16). 245-265. <http://lrr.modares.ac.ir/article-14-12018-fa.html>.
- Nazari, A. R. (2010). "The function of text cohesion factors in Nahj Al-Balagha sermons, based on Halliday's role-oriented model", Ph.D Thesis, Supervised by: Khalile

- Parvini & Ferdouse Aqazadeh, Tehran: *University of Tarbiyat Modarres*. (In Persian).
- Palmer, F. R. (1987). *A fresh look at the semantics*, Translated by; Korush-e Safavi. Tehran: Markaz Publications. (In Persian).
- Qavami, B & Azar Nava, L. (2013). "Analysis of coherence and coherence in a short poem by Shamlu", *Zaban va Adabe Farsi*, 5(15), 71-84. (In Persian).
- Rezaei, B & Mostafaviniya, M.R. (2022). "A comparative study of grammatical and non-grammatical coherence of the techniques of persuading the authenticity of Imam Ali in the poetry of Seyyed Hamiri and Nasser Khosro". *Pajohesh haye Dastori & Balaqi*, Vol. 42, 222-240. (In Persian) <https://10.22091/jls.2023.9132.1473>.
- Safavi, K. (2003). "A research on lexical co-occurrence in Persian language", *Matn-e Pajouhiye Adabi*, Vol. 18, 1-13. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.22517138.1382.7.18.1.9>.
- Safavi, K. (2012). *Familiarity with Persian language in Persian literature studies*, Tehran: Elmi Publications. (In Persian).
- Safavi, K. (2020). *An introduction to semantics*, Tehran: Sooreye Mehr. (In Persian).
- Sasani, F. (2010). *Meaning analysis and towards social semiotics*, Tehran: Elm Publications. (In Persian).
- Sojoudi, F. (2011). *Applied semiotics*, Tehran: Elm Publications. (In Persian).
- Yule, G. (2000) *Pragmatics*. Oxford University Press.
- Yule, G. (2010) *The Study of Language*. Cambridge University Press.
- Zande Vakili, M. T., Amraei, M. H. (2017). "Comparative evaluation of coherence tools in Surah Al-Tareq and its translation by Mohammad Mehdi Foladvand: from the theoretical perspective of Halidi and Hassan", *Mtaleate Tarjomeye Qoran va Hadis*, Number 7, 1-36. <http://qhts.modares.ac.ir/article-10-11859-fa.html>.